

УДК 159.9.340.12

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.18>

ФОРМУВАННЯ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗДОБУВАЧІВ ЯК ПРЕДИКТОР ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Світлана Шевченко, Ганна Варіна

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, 69000
e-mail: Svetlanashev1986@gmail.com*

Стаття присвячена питанням формування асертивної поведінки здобувачів як предиктора інтеграції в європейський освітній простір. Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір є одним із актуальних питань сьогодення, оскільки це впливає на якість підготовки майбутніх фахівців. На думку авторів, асертивність – це сукупність психологічних властивостей індивіда, які формують його поведінку у суспільстві, побудовану на адекватній поведінці у критичних ситуаціях, що виявляється у психологічній рівновазі й етичному ставленні до інших індивідів у суспільних відносинах. У статті наголошено, що формування в особистості асертивної поведінки передбачає наявність визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, адекватним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму, володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей. У роботі представлено результати емпіричного вивчення рівня сформованості асертивності у здобувачів. Зазначено, що більшість респондентів певною мірою здатна відстоювати власні права та інтереси. Це має ситуативний прояв, не закріпленний в індивідуальному стилі поведінки (середній рівень). Визначено осіб з високим рівнем асертивності – «впевнені в собі», які об'єктивно оцінюють власні можливості з огляду на права та інтереси оточуючих. Для них важливе збереження та підтримка почуття власної гідності та самоповаги. Намічено перспективні напрями подальшої роботи за темою.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, упевненість, самостійність, інтеграція, європейський освітній простір.

Україна наразі переживає процес глобальної трансформації усіх сфер, зокрема вищої освіти, адже сучасне суспільство потребує суттєвих якісних змін у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських. Поряд з цим варто розуміти, що інтеграція в європейський освітній простір потребує формування особистості нової формації, здатної свідомо вибирати адекватні способи поведінки та реалізовувати їх у процесі взаємодії, реалізовувати визначені цілі, попри негативні тиски з боку оточення, демонструвати безкомпромісність у вчинках, раціональну дбальість про власні інтереси при одночасному врахуванні інтересів інших людей.

Актуальність розвитку асертивності особистості здобувачів зумовлена соціальними явищами у суспільстві і вимогами, які ставляться до особистості під час її вступу до європейського світу.

Мета нашого дослідження – теоретично вивчити та експериментально дослідити особливості асертивної поведінки здобувачів як предиктора інтеграції в європейський освітній простір.

Феномен людської поведінки, пов'язаний з асертивністю, є об'єктом дослідження широкого кола наук, зокрема філософії, педагогіки, психології, етики, що сприяє виникненню відповідних теорій поведінкових моделей.

Асертивна поведінка була предметом наукового пошуку мислителів і вчених на філософському рівні (Арістотель, К.А. Гельвецій, А. Данте, Конфуцій, В.Г. Кремень, І.І. Огієнко, К. Салютаті, Г.С. Сковорода, Сократ та інші), у соціально-психологічному аспекті (Т.Г. Дріга, С.М. Кондратюк, В.З. Лучків, С.К. Мельничук, В.В. Мойсеєнко, Г.І. Олійник, Н.М. Подоляк, О.П. Саннікова, К.О. Чулкова, М.І. Шинкар та інші).

Проводячи теоретичний аналіз проблеми асертивності в українських і зарубіжних школах психології розвитку, ми неминуче стикаємося з різними поглядами на специфіку формування та природу її походження. У роботах зарубіжних психологів асертивність пов'язана зазвичай із успішністю особистості, самостійністю, незалежністю та цілеспрямованістю. К. Чулканова зазначає, що поняття, яке ми розглядаємо, найчастіше можна побачити в контексті таких визначень, як етична переконаність, відповідальність, особистісна позиція, вміння протистояти груповому тиску [11].

Розуміння асертивної поведінки у філософських теоріях і концепціях (з II–I тис. до н.е. до XX ст.) пов'язане із доброчесною, людяною, наполегливою поведінкою, де основними критеріями є вчинки, які характеризуються гуманізмом, повагою до інших, гідністю, моральністю, впевненістю.

В античних філософсько-релігійних ідеях Стародавньої Індії – Ведах (II–I тис. до н.е.) ми знаходимо переконання в тому, що якщо припиняється духовний взаємозв'язок, то людство зупиняється у своєму розвитку [1].

Давньогрецькі філософи Сократ і Арістотель значення асертивної поведінки пояснювали через існування філософії та моральної істини, ототожнюючи знання і доброчесність. Основною метою діяльності людини вони вбачали пізнання себе, доброчесну поведінку і вчинки, що пов'язані з вихованням волі [12].

Підкреслювалася важливість таких асертивних складників, як свобода волі людини від інших, повага до себе та своєї гідності, своїх прав і інтересів, потреба у визнанні власної цінності, впевненості і наполегливості при відстоюванні своїх прав, у XVIII–XX ст. у творах філософів, політичних і культурних діячів (К.А. Гельвеція, М.С. Грушевського, І. Канта, В.Г. Кременя, Дж. Локка, І.І. Огієнка, Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, К. Ясперса тощо) [8; 9].

Натомість знаходимо думки видатного англійського філософа, педагога XVII ст. Дж. Локка у творах «Про керування розумом» та «Два трактати про правління», який засуджував невпевненість у собі, «людей, які самі придушують власний дух, впадаючи у відчай при найменших труднощах, і вирішують, що подальше ґрунтовне оволодіння певною наукою або знаннями їм не під силу» [3].

В.З. Лучків вбачав під цим терміном певну особистісну автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати свою поведінку і вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій у спілкуванні [4].

У різних сучасних довідкових психологічних джерелах знаходимо таке визначення терміна «асертивність»: здатність людини впевнено та гідно відстоювати свої права, не принижуючи при цьому прав інших. Асертивною називається відкрита поведінка, яка не завдає шкоди іншим людям і не принижує їхню гідність і свою [7].

С.К. Мельничук вважає основними складниками асертивності наявність самоповаги і поваги до інших, здатність прийняти на себе відповідальність за свою поведінку. «За своєю суттю асертивність – це філософія особистісної відповідальності. Тобто ми відповідальні за власну поведінку та не маємо права звинувачувати інших людей за нашу реакцію

на їхню поведінку». Для вирішення проблемних ситуацій та конфліктів, які можуть статися з кожною людиною, важливими є такі складники асертивності, як упевненість і позитивна настанова, вміння уважно слухати та прагнення зрозуміти погляд іншої людини [6].

О.П. Саннікова наголошує, що асертивній людині притаманна «природна, чесна поведінка щодо себе й оточуючих людей, вміння і навички етично допустимого спілкування в конкретній ситуації», а ознаками асертивності вона називає упевненість, позитивну самооцінку, повагу до прав інших людей. Модель асертивності вона презентує через такі компоненти, як мотиваційний (асертивна поведінка як цінність), когнітивний (позитивне сприйняття себе, знання про зміст і вияви асертивної поведінки), поведінковий (вміння і навички) та емоційний (сукупність переживань тощо)» [10].

Асертивна поведінка передбачає безпосереднє, рішуче, ввічливе щодо іншої людини вираження своїх емоцій, почуттів, думок таким чином, щоб при цьому зважати на почуття, позицію, думку, права й бажання іншої людини. Асертивність – це не риса характеру людини, а вміння, яке не є вродженим.

Отже, на нашу думку, асертивність – це сукупність психологічних властивостей індивіда, які формують його поведінку у суспільстві, побудовану на адекватній поведінці у критичних ситуаціях, що виявляється у психологічній рівновазі й етичному ставленні до інших індивідів у суспільних відносинах.

Адлер зазначав, що впевненою може стати тільки невпевнена у собі людина. Завдяки його теорії поняття «комплекс неповноцінності» стало популярним. Основою більшості розладів особистості визнавалося почуття неповноцінності. Людина, яка нехтує собою, схильна діяти інакше, ніж та, яка пишається собою. Людина формує Я-концепцію і оцінює себе. Нині ці ідеї набувають актуальності у зв'язку з висуванням на рівні державної важливості питань валеології та толерантності суспільства [3].

Таким чином, асертивність розвивається саме в соціумі, у контакті з іншими людьми. Включення особистості в різні умови соціалізації дозволяє їй виробляти власний стиль взаємодії і в конфлікті також.

Визначальною рисою впевненої людини є адекватна оцінка своєї відповідальності. У невпевненій поведінці сором'язлива людина відповідальність бере на себе, агресивна – перекладає її на інших. Невпевненість у собі найяскравіше виявляється у ситуаціях, пов'язаних із спілкуванням.

Т.Г. Дріга говорить про такі прояви невпевненості: страх бути знехтуваним, занижена самооцінка, нерациональні переконання, надмірне прагнення «дотримуватись пристойності», відсутність навичок прояву почуттів [1]. Основними складниками асертивності здобувачів є такі: уявлення про асертивну поведінку, незалежність суджень (когнітивний компонент), задоволення собою, комунікативна спрямованість (афективний компонент), зрілість, соціальна адаптивність (ціннісний компонент), впевнена поведінка, адиктивна незалежність (конативний компонент).

Формування в особистості асертивної поведінки потребує визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, адекватним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей [6].

Асертивність є складним утворенням. Воно вміщує поняття «впевненість» та передбачає наявність суб'єктивної установки на самого себе, соціальної готовності адекватно реалізовувати власні прагнення. Впевнена поведінка не означає придушення агресивних проявів, а сприяє редукції агресивної поведінки й зникненню приводів для агресії.

У межах нашого дослідження був здійснений розгляд асертивності (асертивної поведінки) як однієї з найважливіших якостей у здобувачів при інтеграції в європейський освітній простір.

Для первинної діагностики дослідження проявів асертивної поведінки був використаний тест-опитувальник Райдаса. Тест-опитувальник Райдаса є психодіагностичним інструментом, орієнтованим на виявлення рівня впевненості у собі (асертивності) за допомогою набору закритих питань, що покликані розкрити наявний у людини рівень впевненості у собі, рівень асертивності.

Впевнена в собі людина володіє такими якостями, що проявляються в діяльності, в манері поведінки і мови. Це такі якості:

- цілеспрямованість, наполегливість, готовність ризикувати;
- усвідомлення себе господарем власної долі, відповідальність за все, що відбувається у житті, самостійність у прийнятті рішень;
- активне і неупереджене сприйняття дійсності, хороша орієнтація в ній;
- прийняття себе та інших такими, якими вони є;
- відкритість і доброзичливість у вираженні своїх почуттів і думок;
- емоційна врівноваженість, делікатність у стосунках з людьми в поєднанні з твердістю у справі;
- гнучкість поведінки з урахуванням обставин, що змінилися, індивідуальний підхід до людей;
- стимулювання інших людей шляхом підбадьорювання, підтримування, щирого захоплення їхніми успіхами;

Таблиця 1

Середні показники дослідження асертивності (автор Райдас)

Рівні впевненості в собі	Кількість учасників, %
Дуже не впевнений в собі	0
Радше не впевнений, ніж впевнений	26%
Середнє значення впевненості	56%
Впевнений у собі	11%
Занадто самовпевнений	7%

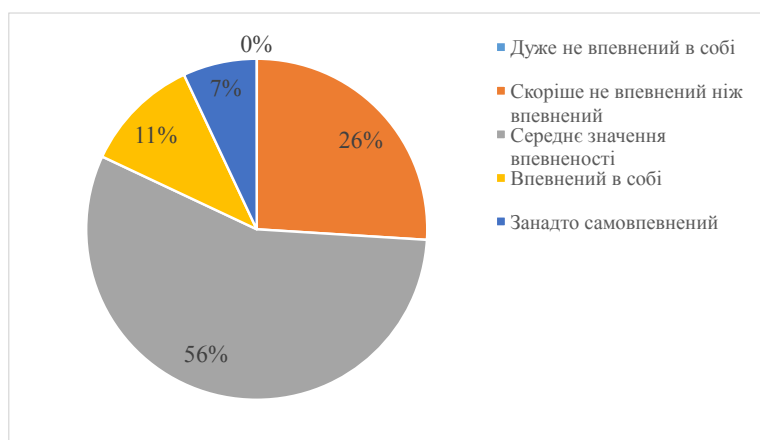

Рис. 1. Рівні асертивності здобувачів (за тестом Райдаса)

- оперативна і результативна організація колективних обговорень проблем;
- стимулювання і підтримання сприятливого психологічного клімату в колективі.

Аналіз середньостатистичних результатів діагностики за методикою наведений нижче (табл. 1, рис. 1.).

Результати емпіричного вивчення індивідуального стилю поведінки свідчать, що у здобувачів був виявлений різний рівень прояву асертивності. Середній рівень асертивності сформовано у 56% респондентів, які певною мірою здатні відстоювати власні права та інтереси. Це має ситуативний прояв, не закріплений в індивідуальному стилі поведінки. Високий рівень асертивності – «впевнені в собі» – виявлено у 11% опитаних, які об'єктивно оцінюють власні можливості з огляду на права та інтереси оточуючих. Для них важливе збереження та підтримка почуття власної гідності та самоповаги (рис. 1). Варто зазначити, що категорія «дуже не впевнений у собі» має нульове значення (це добре). До категорії «радіше не впевнений, ніж упевнений» увійшло 7 осіб (26% загальної вибірки). 2 здобувачі занадто самовпевнені (7%).

Узагальнені результати дослідження дали змогу сформулювати загальні висновки.

1. Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір є одним із актуальних питань сьогодення, оскільки вона впливає на якість підготовки майбутніх фахівців. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження такого психологічного феномену, як асертивність, що дозволяє здобувачам захистити свої права та інтереси, не порушуючи прав та інтересів інших людей.

2. Визначено, що термін асертивності використовується у психологічній літературі як синонім упевненості. Асертивна поведінка полягає у тому, що людина захищає власні права, виражає власні думки і почуття прямо, чесно і відкрито засобами, що поважають права інших людей. Така людина діє без непотрібної тривоги або почуття провини.

3. Аналіз літературних джерел показав, що розвиток асертивності здобувачів передбачає формування вміння володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатності висловлювати власну точку зору, не боючись заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою, таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей.

4. Результати емпіричного вивчення рівня прояву асертивності показали, що середній рівень асертивності сформовано у 56% респондентів, які певною мірою здатні відстоювати власні права та інтереси (ситуативний прояв, який не закріплений в індивідуальному стилі поведінки). Високий рівень асертивності – «впевнені в собі» – виявлено у 11% здобувачів, які об'єктивно оцінюють власні можливості з огляду на права та інтереси оточуючих. Варто зазначити, що категорія «дуже не впевнений у собі» має нульове значення (це добре). До категорії «радіше не впевнений, ніж упевнений» увійшло 7 осіб (26% від загальної вибірки). 2 здобувачі занадто самовпевнені (7%).

5. Перспективою для подальших досліджень можуть бути дослідження особливостей розвитку асертивності та асертивної поведінки особистості різних вікових груп, а також напрямків профільованого навчання з використанням удосконалених тренінгів асертивності для розвитку рівня асертивної поведінки; використання інших засобів та методик для удосконалення та розвитку рівня асертивної поведінки у конфлікті.

Таким чином, асертивна поведінка здобувачів – це оптимальний варіант спілкування викладачів зі здобувачами та здобувачів між собою на принципах взаємоповаги, що призводить до формування самостійної та відповідальної особистості, здатної успішно вирішувати психологічні, освітні та інші проблеми, а це і є одна з цілей інтеграції вищої освіти в європейський освітній простір.

Список використаної літератури

1. Дріга Т.Г. Контент-аналіз поняття «асертивність». *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 158–165.
2. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. Ф.Г. Вашука. Ужгород : ЗакДУ, 2011. 560 с.
3. Кондратюк С.М. Впевненість у собі як один з аспектів життєвого успіху студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Вип. 2 (1). С. 76–80.
4. Лучків В.З. Онтогенетична динаміка асертивності в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Т. 3. Вип. 38. 2015. С. 478–485.
5. Лучків В.З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Житомирський державний університет ім. Івана Франка ; Національний педагогічний університет. ім. М.П. Драгоманова. Житомир, 2017. 200 с.
6. Мельничук С.К. Асертивність як детермінанта розвитку психологічного потенціалу студентів. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Психологія»*. 2012. Т. 17. Вип. 8. С. 407–413.
7. Мойсеєнко В.В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «асертивність». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Том 1. Вип. 5. С. 170–174.
8. Олійник Г.І. Особливості агресивності у осіб із різним рівнем асертивності. Львів, 2020. 155 с.
9. Подоляк Н.М. Індивідуально-психологічні особливості асертивності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2014. 200 с.
10. Саннікова О.П., Санніков О.І., Подоляк Н.М. Діагностика асертивності: результати апробації методики «ТОКАС». *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 140–144.
11. Чулкова К.О. Аналіз досліджень проблеми асертивної поведінки особистості. *Психологічний часопис*. 2018. Т. 1. Вип. 11. С. 38–45.
12. Шинкар М.І. Проблема асертивності в сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету оборони України. Серія «Питання психології»*. 2020. Т. 1. Вип. 54. С. 210–213.

**THE FORMATION OF ASSERTIVE BEHAVIOR
OF STUDENTS AS A PREDICTOR OF INTEGRATION
INTO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE**

Svitlana Shevchenko, Hanna Varina

*Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University,
59, Naukovo mistechko str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69000
e-mail: Svetlanshev1986@gmail.com*

The article is devoted to the issue of the formation of assertive behavior of students as a predictor of integration into the European educational space. The integration of higher education of Ukraine into the European educational space is one of the current issues, as it affects the quality of training of future specialists. According to the authors, assertiveness is a set of psychological properties of an individual that shape his behavior in society, built on adequate behavior in critical situations, which is manifested in psychological balance and ethical attitude towards other individuals in social relations. The article emphasizes that the formation of assertive behavior in a person requires a certain quality of behavior, thanks to which she can have spontaneous reactions, adequate expression of emotions, the ability to speak directly about her wishes and demands, is able to express her own point of view, is not afraid to object, using argumentation, to insist on their own, to have the tactics of satisfying fair demands and refusal in response to unacceptable aspirations in such a way that the rights of other people are not violated. The paper presents the results of an empirical

study of the level of assertiveness formation in achievers. It is noted that the majority of respondents are to some extent able to defend their own rights and interests, which has a situational manifestation that is not fixed in an individual style of behavior (average level). Individuals with a high level of assertiveness have been identified – “self-confident” who objectively assess their own capabilities, taking into account the rights and interests of others. It is important for them to preserve and maintain a sense of self-worth and self-respect. Prospective directions for further work on the topic are outlined.

Key words: assertiveness, assertive behavior, confidence, independence, integration, European educational space.